

ЮРЧИШИН В. Д.,кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права
та кримінології*(Івано-Франківський юридичний
інститут**Національного університету**«Одеська юридична академія»)*

УДК 343.148 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.2.33>**СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА В ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

У статті проаналізовано особливості призначення і проведення судової експертизи в межах діяльності Європейського суду з прав людини. Європейський суд з прав людини вперше в історії європейського та міжнародного права застосував норми про права людини та основоположні свободи до оцінки практики призначення і проведення судових експертиз. Так, виходячи із аналізу рішень ЄСПЛ, питання судової експертизи виникали в його діяльності при вирішенні скарг на несправедливий судовий розгляд, відсутність ефективного розслідування, порушення права на повагу до приватного життя, застосування тортур, нелюдського або такого, що принижує людську гідність поводження та покарання.

Вказується, що судово-експертні аспекти скарг, які надходять до Європейського суду з прав людини, розглядаються ним поряд із іншими матеріально-правовими і процесуальними аспектами скарги. Не завжди позиція ЄСПЛ з питань судової експертизи відповідає сучасному стану судово-експертної та кримінально-процесуальної доктрини, проте в цілому роль ЄСПЛ у формуванні нових стандартів судово-експертної практики досить суттєва. У європейській спільноті серед провідних науковців у галузі кримінального процесу, криміналістів, практичних працівників та захисників з прав людини точуться наукові дискусії на предмет існування певного дисбалансу між стороною обвинувачення і стороною захисту в частині призначення та проведення судової експертизи у кримінальному провадженні.

У процесі дослідження уточнено, що судова експертиза у діяльності Європейського суду з прав людини відіграє досить важливу роль при здійсненні правосуддя у кримінальному провадженні. Обґрунтовується, що ЄСПЛ виробив певні загально визнані підходи (європейські правові стандарти) до порядку призначення та проведення судової експертизи у кримінальне провадження, оцінки достовірності та обґрунтованості висновків експерта, які відповідають змісту норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Це зумовлено тим, що ЄСПЛ вперше в історії міжнародного кримінального права передбачив своїми нормами можливість залучення судових експертів під час розгляду скарг фізичних та юридичних осіб.

Ключові слова: *Європейський Союз, Європейський суд з прав людини, судова експертиза, кримінальне провадження, судовий експерт, висновок експерта.*

Yurchyshyn V. D. Forensic examination in the activities of the European Court of Human Rights: issues of theory and practice

The article analyzes the peculiarities of the appointment and conducting of forensic examination within the activities of the European Court of Human Rights. For the first time in the history of European and international law, the European Court of Human Rights has applied human rights and fundamental freedoms to evaluate the practice of purpose and conducting forensic examinations. Thus, based on the analysis of ECHR decisions, issues of forensic science arose in its activities in resolving complaints of unfair trials, lack of effective investigation, violation of the right to respect for private life, torture, inhuman or degrading treatment or punishment.

It is stated that the forensic aspects of complaints received by the European Court of Human Rights are considered along with other substantive and procedural aspects of the complaint. The ECHR's position on forensic science does not always correspond to the current state of forensic and criminal procedure doctrine, but in general, the role of the ECHR in the formation of new standards of forensic practice is quite significant. In the European community, there are scientific debates among leading criminal scholars, forensic scientists, practical workers, and human rights defenders on the existence of an imbalance between the prosecution and the defense in appointing and conducting forensic examinations in criminal proceedings.

The study clarified that forensic science in the activities of the European Court of Human Rights plays a very important role in the administration of justice in criminal proceedings. It is substantiated that the ECHR has developed certain generally accepted approaches (European legal standards) to the procedure for appointing and conducting forensic examinations in criminal proceedings, assessing the reliability and validity of expert opinions that comply with the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. This is due to the fact that the ECtHR, for the first time in the history of international criminal law, provided by its rules for the possibility of involving forensic experts in the consideration of complaints of individuals and legal entities.

Key words: *European Union, European Court of Human Rights (ECHR), forensic examination, criminal proceedings, forensic expert, expert opinion.*

Вступ. В умовах кардинальних змін та перетворень у кримінальному процесі, перегляду постулатів вітчизняної правової доктрини, зміни орієнтирів побудови моделі кримінального процесуального законодавства все більшої актуальності набуває поглиблений теоретико-правовий аспект значення судової експертизи в діяльності Європейського суду з прав людини.

Метою створення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є забезпечення неухильного дотримання і виконання норм Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року (далі – Конвенція) її державами-учасниками. На цей час Європейський суд з прав людини став невіддільним елементом здійснення правосуддя в країнах Європи та України.

Особлива актуальність щодо ролі судової експертизи в діяльності ЄСПЛ та питання застосування українськими судами законодавства країн – членів ЄС виникла після ратифікації Україною у 1997 р. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. На підставі цієї Конвенції почав діяти Європейський суд з прав людини, до якого можуть звертатися громадяни України за захистом своїх прав, а відповідно до ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» його рішення є обов'язковими для виконання Україною відповідно до ст. 46 Конвенції та визнаються джерелом національного права [1]. Це стосується в тому числі і кримінального процесуального права.

Ступінь розробленості проблеми. У юридичній науці існує чимало фундаментальних праць, присвячених організації судочинства у Європейському суді з прав людини.

Зокрема, окремі аспекти призначення та проведення судової експертизи у міжнародному кримінальному процесі досліджувалися у роботах таких вітчизняних та європейських науковців у сфері судової експертизи, як І.Е. Нікітіна, Ш.Н. Хазієв, П. Кампен, В. Шпрангерс, Л. Якобс та інші. Однак питання судової експертизи та залучення експертів у діяльності ЄСПЛ в даних наукових працях, на наш погляд, висвітлені недостатньо.

Європейський суд з прав людини при розгляді скарг на дії держав, які ратифікували Конвенцію, нерідко змушений звертати увагу на питання дотримання прав людини в питаннях призначення, проведення судових експертиз та оцінки її висновків. Судово-експертні аспекти скарг, що надходять до Європейського суду з прав людини, розглядаються ним поряд із іншими матеріально-правовими і процесуальними аспектами скарги. Не завжди позиція ЄСПЛ з питань судової експертизи відповідає сучасному стану судово-експертної та кримінально-процесуальної доктрини, проте в цілому роль ЄСПЛ у формуванні нових стандартів судово-експертної практики досить суттєва.

На наш погляд, це зумовлено тим, що Європейський суд з прав людини вперше в історії європейського та міжнародного права застосував норми про права людини та основоположні свободи до оцінки практики призначення і проведення судових експертиз. Саме ці та інші причини спонукали до здійснення спеціального дослідження з цього приводу та зумовили актуальність цієї статті.

Постановка завдання. Метою статті виступає дослідження призначення та проведення судової експертизи у процесі діяльності Європейського суду з прав людини.

Результати дослідження. Під час створення ЄСПЛ та розробки його Регламенту передбачалося, що в ході слухань виникатиме необхідність у залученні судових експертів. Тому Регламент Європейського суду з прав людини містить ряд норм, які регулюють призначення та проведення судової експертизи [2].

7 липня 2003 р. ЄСПЛ до Регламенту були внесені поправки, і він був доповнений Додатком до Регламенту (стосовно розслідувань), в якому були закріплені детальніші норми, що регулюють участь судового експерта у процесі ЄСПЛ. Однак у самому Регламенті ЄСПЛ збереглися процесуальні норми загального характеру, які стосуються порядку проведення слухань та подання доказів. Так, відповідно до Правила 31 положення Регламенту не перешкоджають Суду після консультацій зі сторонами відступати від цих положень під час розгляду конкретної справи, коли це доцільно. Голова Суду може видавати практичні рекомендації, в основному стосовно таких питань, як заявлення на слухання та подання документів у справі для іншої сторони. А відповідно до Правила 34 будь-який експерт може використовувати свою рідну мову, якщо не володіє достатньою мірою однією з офіційних мов. У такому разі секретар має досягти необхідної домовленості щодо письмового або усного перекладу [2].

Крім того, у Правилі А1 Додатку до Регламенту (стосовно розслідувань) зазначається, що Палата має право, за клопотанням сторони або з власної ініціативи, вжити будь-який захід розслідування, який, на її думку, може допомогти з'ясуванню фактів у справі. До того ж палата може звернутися до сторони провадження з проханням подати документальні докази, а також вирішити заслухати як експерта чи в будь-якій іншій якості особу, докази або твердження якої, на її погляд, можуть допомогти у виконанні такого завдання [3].

Положення Додатку до Регламенту (стосовно розслідувань) застосовуються як до процедур, які здійснюються у процесі розгляду справ Палатами ЄСПЛ, так і до процедур, які застосовуються делегацією Суду, спрямованих на розслідування порушень прав людини на території держави – учасника Конвенції [4, с. 161]. Зокрема, заявник та відповідна Договірна Сторона надають Суду допомогу, необхідну для здійснення того чи іншого заходу розслідування. Договірна Сторона, на території якої делегація проводить розслідування на місці, створює для делегації відповідні умови для роботи і надає необхідну допомогу для належного проведення заходів. При цьому Договірна Сторона робить все необхідне для забезпечення пересування делегації в межах своєї території та піклується про всі необхідні заходи безпеки щодо її членів, в тому числі й експертів [3].

Виклик експертів та інших осіб, які мають бути заслухані делегацією, здійснює Секретар Суду. У виклику має бути зазначено: а) справа, у зв'язку з якою здійснюється виклик; б) предмет розслідування, експертизи чи іншого заходу, що здійснюється за розпорядженням палати або голови палати; с) умови грошового забезпечення, яке має надаватися викликаним особам [5, с. 70–71]. Наскільки це можливо, сторони мають надавати достатню інформацію, необхідну для встановлення особи свідків, експертів чи інших осіб, які підлягають виклику, а також їхні адреси. Керівник делегації може зажадати присутності експертів під час проведення делегацією заходів розслідування на місці. Договірна Сторона, на території якої проводиться розслідування, у разі надходження відповідного прохання має вжити всіх необхідних заходів для забезпечення такої присутності. Якщо на прохання чи від імені Договірної Сторони викликано експерта, витрати на забезпечення його явки несе ця Сторона, крім випадків, коли палата вирішує інакше. У всіх інших випадках палата вирішує, чи має такі витрати нести Рада Європи, чи їх повинен компенсувати заявник або третя сторона, на клопотання яких чи від імені яких забезпечувалася явка експерта. У будь-якому разі прийнятний розмір таких витрат визначає голова палати [3].

Після встановлення особи і перед виконанням свого завдання для делегації кожний експерт складає присягу чи робить таку офіційну заяву: «Присягаю, що виконуватиму свої функції експерта чесно й сумлінно». Цей акт фіксується у протоколі [6, с. 37]. При цьому будь-який делегат має право ставити запитання експертам, які присутні на засіданні делегації. Експерти можуть бути опитані уповноваженими особами, адвокатами чи радниками сторін за умови, що опитування здійснюється під контролем керівника делегації. Крім випадків, коли існують виняткові обставини, та зі згоди керівника делегації, експерти, яких має заслухати делегація, допускаються на заслуховування лише після того, як вони дали показання. По відношенню до експертів, які мають бути заслухані за відсутності сторін у справі, керівник делегації має право встановлювати певний порядок, якщо цього вимагають інтереси належного здійснення правосуддя. У разі виникнення спору у зв'язку з відведенням експерта, рішення приймає керівник делегації. З метою одержання інформації делегація має право заслухати особу, яка не правомочна давати показання як свідок чи експерт [3].

Важливу роль стосовно призначення та проведення експертиз у ЄСПЛ відіграє Європейська угода про осіб, які беруть участь у процесі Європейського суду з прав людини, прийнята 5 березня 1996 року. Відповідно до ст. 2 даної Угоди експерти користуються імунітетом від юридичного процесу стосовно зроблених ними усних або письмових заяв або документів чи інших доказів, пред'явлених у Суді чи поданих до нього. Однак цей імунітет не застосовується до повідомлення за межами Суду про будь-які такі заяви, документи або докази, подані до Суду. Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати вільному пересуванню та подорожуванню експертів з метою участі у процесі Суду та повернення з нього [7]. Їхнє пересування та подорожування не підлягають жодним обмеженням, за винятком тих, які передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання громадського порядку, для запобігання злочинам, захисту здоров'я чи моралі або захисту прав і свобод інших людей. У країнах транзиту та у країні, де відбувається процес, такі особи не можуть підлягати судовому переслідуванню, затримуватися або підлягати будь-якому іншому обмеженню їхньої особистої свободи у зв'язку з діями чи судимостями, які мали місце до початку подорожування. Імунітети та привілеї надаються експертам виключно з метою забезпечення їм свободи слова та незалежності, необхідних для виконання ними їхніх функцій, завдань чи обов'язків або для здійснення своїх прав стосовно Суду [7].

Серед провідних науковців у галузі кримінального процесу, криміналістів, практичних працівників та захисників з прав людини точуться наукові дискусії на предмет існування певного дисбалансу між стороною обвинувачення і стороною захисту в частині призначення та проведення судової експертизи у кримінальному провадженні. Насамперед це пов'язано з тим, що у сторони захисту іноді виникають питання щодо професійних навичок, досвіду та компетенції експерта, яка дає висновок стосовно відповідності застосованого

методу дослідження встановленим вимогам, висновків експертизи результатам проведеного розслідування, а також їх достатності для підтвердження обвинувачення. Однак отримати відповідь на поставлені питання обвинуваченому досить складно, тим більше, коли у нього відсутня можливість звернутися за допомогою до експерта або спеціаліста.

Лівія Якобс і Вім Спранджерс відзначають, що у сторони захисту виникають проблеми із визначенням потрібного виду судової експертизи, її кваліфікованим проведенням та оцінкою її якості. Для вирішення цих завдань автори і деякі інші європейські процесуалісти пропонують йти шляхом так званої «подвійної відкритості» та створення «прозорого єдиного європейського ринку судової експертизи» – доступності інформації про кваліфікованих експертів та спеціалістів у галузі судової експертизи і криміналістики та про сучасні судово-експертні методики [8, р. 213–232]. Прикладом перших кроків в цьому напрямку став розвиток стандартів професійної підготовки судових експертів, а також складання реєстру провідних європейських судових експертів та його оприлюднення.

На думку П. Ван Кампен, висновок експерта важко заперечити після того, як він вже наданий обвинуваченому, у якого зазвичай немає ні ресурсів, ні спеціалістів для виконання даного завдання. Для підтвердження цього положення автор як приклад наводить справу Європейського суду з прав людини 1993 р. і стверджує, що, слідуючи основним принципам Конвенції, в країнах континентальної правової системи має бути введено загальне право сторони захисту на проведення експертиз [9, р. 183–211].

Як уже зазначалося, в деяких європейських країнах державні судово-експертні інститути публікують на доступному рівні експертні методики, які застосовуються у кримінальному процесі. Л. Якобс і В. Спранджерс відзначають, що з огляду на розвиток науки і техніки загалом методи і засоби проведення судових експертиз і досліджень безперервно вдосконалюються. І тому опубліковані методики повинні вчасно оновлюватися [8, р. 213–232].

Варто звернути увагу на рішення Європейського Суду з прав людини, оскільки одним із головних аргументів ЄСПЛ виступає неупередженість участі судового експерта у кримінальному провадженні, яка вважається характерною рисою здійснення правосуддя у сфері кримінальної юстиції країн – членів ЄС, незалежно від «інтересів правосуддя». Крім того, Суд вимагає, щоб обвинуваченим були надані адекватні можливості заперечувати проти фактів, висунутих обвинуваченням. Адже за допомогою цього формулювання виконуються вимоги змагальності процесу [10; 11]. Так, питання права на проведення судової експертизи експертами захисту були підняті в справі «Корелліс проти Кіпру». У своїй скарзі громадянин Кіпру Ахіллес Корелліс посилався на те, що був позбавлений можливості проведення дослідження важливих доказів, запропонованих йому експертами. Цей факт дозволив Європейському суду з прав людини визнати цю заяву прийнятною. ЄСПЛ зазначив, що обвинувачення надало захисту перед розглядом справи в суді письмовий висновок експерта. Цей експерт дав усні показання на користь обвинувачення і був підданий перехресному допиту стороною захисту. При цьому окремо питання про порушення права на справедливий судовий розгляд, що виразилося у порушенні права заявника на захист шляхом відмови у проведенні повторної судової експертизи, в скарзі не ставилося. Проте в цій справі висловлена позиція ЄСПЛ щодо права на проведення паралельного або повторного судово-експертного дослідження важливого речового доказу [12].

Під час розгляду справи «Брандштеттес проти Австрії» Європейський суд з прав людини зазначив, що право на «змагальний судовий процес» (як частина розширеного поняття «права на справедливий судовий розгляд») означає, що «обом сторонам кримінального процесу (стороні обвинувачення та стороні захисту) в обов'язковому порядку повинно бути надано можливість користуватися допомогою фахівців, що володіють спеціальними знаннями в конкретних галузях науки, і давати роз'яснення на докази, подані іншою стороною [13]. Крім того, як зазначає І.Е. Нікітіна, певні права, які впливають із ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (наприклад, мати можливість для підготовки свого захисту тощо), можна розглядати як загальне право сторін кримінального процесу на призначення судової експертизи та проведення експертного дослідження

[14, с. 81–82]. В такому разі, на наш погляд, це стосується і вибору судового експерта сторонами кримінального провадження.

Висновки. Отже, судова експертиза у діяльності Європейського суду з прав людини відіграє досить важливу роль при здійсненні правосуддя у кримінальному провадженні. Водночас можна констатувати, що ЄСПЛ виробив певні загальновизнані підходи (європейські правові стандарти) до порядку призначення та проведення судової експертизи у кримінальне провадження, оцінки достовірності та обґрунтованості висновків експерта, які відповідають змісту норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. ЄСПЛ при розгляді скарг звертає свою увагу на дотримання прав людини у процесі призначення та проведення судових експертиз. Це, на наш погляд, зумовлено тим, що ЄСПЛ вперше в історії міжнародного кримінального права передбачив своїми нормами можливість залучення судових експертів при розгляді скарг фізичних та юридичних осіб.

Список використаних джерел:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
2. Регламент Європейського суду з прав людини від 11.11.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_067#Text.
3. Додаток до Регламенту (стосовно розслідувань) від 07.07.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_067#Text.
4. Хазиев Ш.Н. Судебная экспертиза и Европейский суд по правам человека. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2009. № 3 (15). С. 160–164.
5. Юрчишин В.Д. Напрями діяльності та види міжнародної співпраці в галузі судової експертизи: питання теорії та практики. *Юридичний журнал*. 2012. № 5. С. 69–72.
6. Хазиев Ш.Н. Судебная экспертиза и другие формы применения специальных знаний в международном уголовном процессе. *Адвокат*. 2005. № 3. С. 31–37.
7. Європейська угода про осіб, які беруть участь у процесі Європейського суду з прав людини від 05.03.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_324#Text.
8. Jakobs L., Sprangers W. A European View on Forensic Expertise and Counter-Expertise. In: Nijboer J.F., Sprangers W.J.J.M (eds.) *Harmonisation in Forensic Expertise. An Inquiry into the Desirability of and Opportunities for International Standards*. Amsterdam: Thela Thesis, 2000. P. 213-232.
9. Kampen P. Confronting Expert Evidence under the European Convention. In: Nijboer J.F., Sprangers W.J.J.M (eds.) *Harmonisation in Forensic Expertise. An Inquiry into the Desirability of and Opportunities for International Standards*. Amsterdam: Thela Thesis, 2000. P. 183-211.
10. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Мухутдинов (Mukhutdinov) против Российской Федерации от 10.06.2010 г. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/12086456/12086456-001.htm>.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Титаренко проти України» від 20.12.2012 р. URL: <http://www.khpg.org/index.php?id=1403874579>.
12. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Кореллис (Korellis) против Кипра» от 07.01.2003 г. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&ts=38860759505475929768780805&cacheid=7BE6A6CAD7905A9B753852C75BD31BF9&mode=splus&base=ARB&n=1454&rnd=0.4727255478037089#dtyx4tuz5t>.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Брандштеттес проти Австрії» від 28.08.1991 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57683>.
14. Никитина И.Э. Европейское сотрудничество в сфере судебно-экспертной деятельности: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва. 2011. 202 с.

